

ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ, ΤΟΥ ΕΛΥΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΤΗΤΙΚΟΥ ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΥ: ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΟΜΠΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΤΕΓΟΣ

Στο πλαίσιο μιας κριτικής των αντινομιών του φιλελευθερισμού,¹ αντινομίες ή αντιφάσεις που σχεδόν πάντοτε αφορούν άμεσα ή έμμεσα τις σχέσεις του φιλελευθερισμού με την έννοια της δημοκρατίας, το έργο του Μακφέρσον που έχει αποδοθεί στα ελληνικά ως *Ατομικισμός και ιδιοκτησία. Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Χομπς ως στον Λοκ*,² κατέχει μια σημαντική θέση στη διεθνή βιβλιογραφία. Ήδη από τον τίτλο του ο Μακφέρσον εισάγει μια έννοια-κλειδί, εκείνη του κτητικού ατομικισμού. Παρόλη την αρχική διάδοση και την υψηλή συνθετική δύναμη αυτής της έννοιας, μπορούμε να διακινδυνεύσουμε για λογαριασμό του συγκεκριμένου έργου την κάπως άκομψη πρόταση ότι γέρασε πρόωρα. Ενώ με αυτό ότι, παρόλη την επινόηση μιας έννοιας, εκείνης του κτητικού ατομικισμού, που συνοψίζει ταυτοχρόνως τόσο μια σειρά φαινομένων, που καταγράφονται από την ιστορία των πολιτικών ιδεών και της πολιτικής φιλοσοφίας, όσο και τη σύνδεσή τους με σύγχρονους πολιτικούς προβληματισμούς, το εν λόγω έργο έπεσε σε μια σχετική λήθη. Η αναζήτηση της προβληματικής ενότητας του κτητικού ατομικισμού και της φιλελεύθερης δημοκρατίας, – πρόκειται για την απορία που συνθέτει τον ίδιο τον υπότιτλο του βιβλίου – , στερήθηκε στη συνέχεια θεωρητικών ερμηνειών που να επαναπροσδίδουν δυναμικό χαρακτήρα σε αυτή την αρχικά επιτυχημένη, αν και εξόχως απορηματική, προσπάθεια συνολικής αποτίμησης ενός πεδίου έρευνας αλλά και υπέρβασης του στενά ακαδημαϊκού χώρου από τον οποίο οι εν λόγω θεωρητικές προσεγγίσεις προέρχονταν. Απόσπασε αντιμετώπιση τουλάχιστον ανάλογη με εκείνη όλων των αντίστοιχων καινοτόμων κειμένων (παραπέμποντας σε αυτό μόνο το επίπεδο στις *Λέξεις και τα πράγματα* του Μ. Φουκώ)· κατάφερε να γίνει δηλαδή αντικείμενο συνεχούς κριτικής στα επιμέρους σημεία, και κυρίως στις «μονογραφίες» που περιέχει και που αφορούν η καθιερωμένη και έναν διαφορετικό φιλόσοφο ή πολιτικό στοχαστή, ενώ η δύναμή του έγκειται στη διαλεκτική ώθηση που διαθέτει το γενικό σχήμα του κτητικού ατομικισμού και της κτητικής κοινωνίας της αγοράς.

Με άλλα λόγια, όταν οι ειδικοί της πολιτικής φιλοσοφίας αναφέρονται σε αυτό, είναι για να διαπιστώσουν ότι κάνει τελικά περισσότερο ή λιγότερο λάθος στο τάδε ή δείνα εξειδικευμένο σημείο και ότι η έννοια του κτητικού ατομικισμού δεν μπορεί να εφαρμοστεί ακριβώς όπως την εφάρμοσε ο συγγραφέας της. Κάθε επιμέρους τομέας διεκδικεί την ιδιαιτερότητά του, ο Λοκ δεν εμπίπτει ακριβώς σε αυτή την κατηγορία³ του κτητικού ατομικισμού, και οι ειδικοί του Λοκ δεν παραλείπουν να το επισημάνουν για να το στηλιτεύσουν, ο Χάρινγκτον⁴ ακόμη λιγότερο κοκ. Αποδεικνύεται έτσι με τον καλύτερο τρόπο ο παραγωγικός χαρακτήρας των προαναφερθεισών εννοιών, όπως άλλωστε συμβαίνει συχνά στην ιστορία των ιδεών με τις αντίστοιχες έννοιες: Αν και έχουν εξαιρετικά απορηματικό χαρακτήρα, διαθέτουν εννοιολογική γονιμότητα στο βαθμό που συνθέτουν, όταν τούτο συμβαίνει με αυστηρότητα, ιστορικοθεωρητικές τάσεις που μοιάζουν ασυμβίβαστες μεταξύ τους

Στόχος μου δεν είναι, εξαιτίας της ίδιας τη δομής της προσέγγισής μου εδώ, να παρουσιάσω το σύνολο του βιβλίου, αλλά να εντοπίσω κάποιες απορίες που έφερε στην επιφάνεια σχετικά με τη σκέψη του Χομπς, και οι οποίες αξίζουν νέας επεξεργασίας. Εκείνο που πρέπει καταρχήν να σημειωθεί είναι ότι υπήρξε ιστορικά από τις ελάχιστες περιπτώσεις συσχετισμού αναλύσεων κλασικής πολιτικής φιλοσοφίας με αναλύσεις κοινωνικών επιστημών που να αφορούν την κλασική φυσικοδικαιϊκή περίοδο. Στα πλαίσια της διάκρισης που ισχύει κυρίως στον αγγλοσαξωνικό χώρο ανάμεσα στην πολιτική φιλοσοφία και τις κοινωνικές επιστήμες, και με δεδομένη την κριτική της κοινωνίας της αγοράς που ασκούσε, αντιμετωπίστηκε ως απόπειρα εφαρμογής μαρξικών ή μαρξιστικών σχημάτων σε κλασικούς πολιτικούς στοχαστές. Η κατηγορία δεν είναι πλήρως άδικη, αν και η ένταξή του στο κλίμα των «πολιτικά στρατευμένων κειμένων» της δεκαετίας του εξήντα παρουσιάζεται προβληματική, αν μάλιστα λάβουμε υπόψιν τον άμεσο διάλογο που ενεργοποίησε η παρουσίαση των υπολοίπων βιβλίων του, κυρίως του βιβλίου του *Ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*⁵ (*Life and times of liberal democracy*, 1977) με καθαρά φιλελεύθερους στοχαστές όπως ο J. Rawls. Η θέση του όσον αφορά την επείγουσα ανάγκη μιας νέας προσέγγισης των ιστορικών θεμελίων της φιλελεύθερης πολιτικής παράδοσης και σκέψης, δηλαδή εκείνης των ασταθών και τεταμένων σχέσεων μεταξύ των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, από την μια πλευρά, και το καθεστώς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στην κοινωνία της αγοράς, από την άλλη, μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: η σύλληψη της ατομικότητας στην κλασική πολιτική σκέψη, αντί να θεωρείται ως ο κοινός παρονομαστής όλων των διαφορετικών φυσικοδικαιϊκών θεωριών, να διαθέτει δηλαδή τη σαφήνεια μιας «συναϊνετικής» έννοιας, λαμβάνει τη μορφή μιας άλυτης αμφισημίας. Εισάγοντάς μας στις απορίες της έννοιας της «ιδιοκτησίας του εαυτού» (self-ownership), ο Μακφέρσον προσκρούει κατ' ανάγκην στη διττή σημασία που μπορεί

να λάβει η πρόταση «το άτομο ως ιδιοκτήτης ατομικών δικαιωμάτων, το άτομο ως ιδιοκτήτης του εαυτού του»: η σύλληψη της ατομικότητας που προτάσσεται εδώ αφορά το εγωιστικό, ορθολογικό άτομο που είναι προσανατολισμένο στην αναζήτηση του ιδίου συμφέροντος αλλά ταυτόχρονα θίγεται και το ζήτημα της πολιτικής, συλλογικής σύλληψης και προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

Η ανάγνωση του Μακφέρσον που επιχειρώ εδώ βασίζεται στην παρακάτω ερμηνευτική θέση: το ενδιαφέρον της προσέγγισης του Μακφέρσον εστιάζεται στην προτεραιότητα που δίνει, χωρίς ο ίδιος να το διατυπώνει ρητά, στον πρώτο ορισμό του ατόμου ως ιδιοκτήτη του εαυτού του εις βάρος του δεύτερου ως ιδιοκτήτη δικαιωμάτων· προτεραιότητα όμως δεν σημαίνει και αποσιώπηση της δεύτερης σημασίας η οποία αναδύεται σε διάφορα σημεία της ανάλυσης, καθώς αποτελεί συστατικό όρο της έννοιας της ατομικότητας

Η προσέγγιση του Μακφέρσον βασίζεται σε ένα θεώρημα συγκροτησιακού χαρακτήρα που βρίσκεται τόσο στη χομπσιανή όσο στην λοικιανή πολιτική θεωρία: το άτομο είναι ιδιοκτήτης του εαυτού του και των ικανοτήτων του για τις οποίες δεν οφείλει τίποτε στην κοινωνία, καθώς επίσης και του καρπού της εργασίας του· η ελευθερία ταυτίζεται με την ανεξαρτησία από τις βουλήσεις των άλλων και από την σύναψη σχέσεων στις οποίες το υποκείμενο εισέρχεται εκούσια, γιατί κρίνει ότι ικανοποιούν τα συμφέροντά του, ενώ η πολιτική κοινωνία δεν αποτελεί παρά το πλαίσιο προστασίας και ασφάλειας αυτών των συναλλαγών, η ανθρώπινη κοινωνία συνίσταται δηλαδή σε μια σειρά σχέσεων αγοράς.⁶ Η μέθοδος του Μακφέρσον, όπως προκαταρκτικά δηλώνει ο ίδιος, δεν συνίσταται σε μια διάκριση ανάμεσα σε προαστικές και σε αστικές οικονομικοκοινωνικές δομές ή στις μορφές μεταβάσεως από τις μεν στις δε.⁷ Αντίθετα, δοκιμάζει να ανιχνεύσει στις θεωρίες του πρώιμου φιλελευθερισμού ένα εννοιακό πλαίσιο που αντιμετωπιζόταν ως αυτονόητο από τους στοχαστές της περιόδου, και άρα αποτελούσε το άρρητο ή λανθάνον υπόβαθρο επάνω στο οποίο συζητούνταν τα επιμέρους προβλήματα. Οι έννοιες «κτητικός ατομικισμός» και «κτητική κοινωνία της αγοράς» αποτέλεσαν λοιπόν τον πυρήνα της πολιτικής θεωρίας, τους κοινούς τόπους επάνω στους οποίους οικοδομείται, και γι' αυτό ακριβώς δεν διατυπώνονται ρητώς, αν και αποτελούν τον θεωρητικό ορίζοντα της κλασικής πολιτικής σκέψης.

Η πολιτική ανθρωπολογία των στοχαστών της περιόδου περιγράφει λοιπόν μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνίας που άρχιζε να συγκροτείται, την κτητική κοινωνία της αγοράς με τη σταδιακή επιμάρτυση της αστικής τάξης. Εκείνο που οι στοχαστές δεν αντιλαμβάνονταν, και επομένως δεν περιέγραψαν θεωρητικά, είναι, σύμφωνα με τον Μακφέρσον, ότι ο ατομικισμός ήταν γνώρισμα μιας τάξης που σταδιακά αποκτούσε συνείδηση των κοινών συμφερόντων της καθώς συγκροτούνταν, ενώ απέναντί της δεν υπήρχε κάτι αντίστοιχο, δηλαδή μια αντίστοιχη διαδικασία ιδεολογικής διαμόρφωσης

όλων όσα αποκλείονταν από μια σειρά ατομικών δικαιωμάτων, όπως οι υπηρέτες ή οι μισθωτοί εργάτες. Ο ατομικισμός, η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος δεν πρέπει να κρύβει τη σταδιακή οργάνωση των όρων συλλογικής προστασίας μιας συγκεκριμένης γενικευμένης σύλληψης του ατομικού συμφέροντος. Αν και το συμφέρον είναι ατομικό, η σύλληψη του ατομικού συμφέροντος είναι συλλογική: είναι χαρακτηριστικό του τρόπου σκέψης μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης ή ομάδας, η οποία αναγκάζεται να αυτοπαρουσιαστεί ως δυνάμει οικουμενικού χαρακτήρα, ως αξία δηλαδή που αφορά το σύνολο της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η ταξική συνοχή συγκροτούνταν με παράδοξο τρόπο από την πλευρά της νεοσύστατης αστικής τάξης και αποκρουστάλλωνε μια προβληματική, ίσως, αλλά λειτουργική μορφή αλληλεγγύης γύρω από την κατασκευή της κατηγορίας του ατομικού συμφέροντος, κεντρικός πυρήνας του οποίου υπήρξε η έννοια της ιδιοκτησίας του εαυτού.

Αντίθετα, όταν το βιβλίο του Μακφέρσον γραφόταν στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο της δεκαετίας του εξήντα, ο συγγραφέας διαπίστωνε την κρίση στην οποία περιήλθε αυτό το μοντέλο, θεμέλιο της σύγχρονης πολιτικής σκέψης, καθώς πια απέναντί του βρίσκεται μια συλλογικότητα που εντάσσει το άτομο σε μια ολότητα και προσδίδει ηθικό χαρακτήρα και δεσμευτικότητα στην πολιτική υπακοή. Μόνο που η ολότητα αυτή, η κοινωνική αυτή αλληλεγγύη δεν αφορά πλέον την πολιτική κοινωνία στο σύνολό της, αλλά λαμβάνει κατά κάποιο τρόπο υπόψιν τις διαιρέσεις που οφείλονται στις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις που προκάλεσαν οι θεσμοί της κτητικής κοινωνίας της αγοράς. Πρόκειται λοιπόν για τους όρους εσωτερικής συνοχής ενός τμήματος της πολιτικής κοινότητας στο εσωτερικό της φιλελεύθερης δημοκρατίας εναντίον κάποιου άλλου, και για τη σύγκρουση δύο διαφορετικών μορφών κοινωνικής και πολιτικής αλληλεγγύης: επιγραμματικά θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε τη σύγκρουση ως εκείνη ανάμεσα στο κεφάλαιο και τη μισθωτή εργασία. Η έννοια του ατομικού δικαιώματος και συμφέροντος αλλά και εκείνη του συλλογικού συμφέροντος αποκτούν έτσι δύο ιστορικά ανταγωνιστικές μορφές έκφρασης. Στόχος του Μακφέρσον παρουσιάζεται ότι είναι η αποκαθήλωση του μοντέλου της κτητικής κοινωνίας της αγοράς που οδήγησε σε αυτή την άλυτη διαίρεση και σύγκρουση με στόχο τη σωτηρία των φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών, οι οποίοι φαίνεται να απονομιμοποιούνται στις νέες ιστορικές συνθήκες γενικευμένης «ταξικής πάλης». Η διάσωση των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεσμών απαιτεί τη συστηματική κριτική των θεωρημάτων που συγκροτούν την ίδια τη βάση των κλασικών πολιτικών θεωριών, απ' όπου πηγάζει και το εγχείρημα της «επιστροφής στις ρίζες» των αντινομιών του φιλελευθερισμού.

Το ερμηνευτικό σχήμα του δοκιμάζει λοιπόν να δείξει ότι πρέπει να ανάγουμε τις οικουμενικές αξιώσεις της ανθρωπολογίας του Χομπς σε ιστορική κλίμακα: αφορά δε τη σχέση ανάμεσα στη θεωρία του Χομπς για την ανθρώπινη φύση και την πολιτική

του θεωρία.⁸ Η πολύπλοκη συζήτηση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στη χομπσιανή ανθρωπολογία, δηλαδή την οικουμενικότητα των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης στη φυσική κατάσταση καθώς και τη μηχανιστική επιστημολογία που εφαρμόζει σε αυτό το πλαίσιο, από τη μία πλευρά, και τη θεωρία του κράτους, δηλαδή τη νομιμοποίηση της πολιτικής υποχρέωσης μέσω του αυτοδιαϊωνιζόμενου κυρίαρχου από την άλλη, μπορεί να βρει λύση. Τούτο συμβαίνει, αν θεωρήσουμε ότι η κτητική κοινωνία της αγοράς και ο κτητικός ατομικισμός αποτελούν κοινό θεωρητικό παρονομαστή και των δύο αλλά ταυτόχρονα αποτελούν και συμπτώματα μιας συγκεκριμένης περιόδου στην ιστορία των πολιτικών ιδεών. Το χομπσιανό θεωρητικό πλαίσιο αποϊτά, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια ανθρωπολογική βάση, ο ιστοριοπολιτικός χαρακτήρας της οποίας προδίδει την ιδεολογική της διάσταση. Με άλλα λόγια, ο πλήρης παθών άνθρωπος του Χομπς δεν είναι παρά η γενίκευση των συμπτωμάτων ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Η αφηρημένη ανθρώπινη φύση και ο συγκρουσιακός της χαρακτήρας που έρχεται να τιθασεύσει η θεωρία του κράτους-λεβιάθαν (ως θνητού θεού) αποτελεί έτσι ένα ιστορικό σχήμα και οι όροι συγκρότησής του περνούν μέσα από το θεώρημα του κτητικού ατομικισμού.

Στο σημείο αυτό θεωρώ απαραίτητο να αναφερθώ στην πτυχή της συζήτησης που αφορά τον «προνομιούχο» χαρακτήρα του χομπσιανού παραδείγματος. Αν το κομμάτι περί ιδιοκτησίας που αφορά τον Λοκ και εν μέρει τον Χάρρινγκτον, μέσω της συζήτησης με τους εκπροσώπους της νεο-ρεπουμπλικανικής παράδοσης της σχολής του Κέμπριτζ, βρήκε κάποιον σοβαρό θεωρητικό αντίλογο, η ανάλυση του Χόμπς από τον Μακφέρσον μοιάζει να πέρασε μάλλον απαρατήρητη. Πώς εξηγείται κάτι τέτοιο; Ίσως γιατί η ανάλυση μοιάζει περισσότερο δογματική σε αυτό το σημείο· ενδεχομένως λόγω του διαφαινόμενου αναχρονισμού καθώς το σχήμα φαίνεται να εφαρμόζεται στην εντέλεια, αλλά και να αποτελεί μια έξωθεν εφαρμογή ενός θεωρητικού μοντέλου που προέρχεται από μια κριτική της πολιτικής οικονομίας και της κοινωνίας της αγοράς, που συναντάμε για πρώτη φορά τουλάχιστον δύο αιώνες αργότερα. Επιπλέον, η έλλειψη ενδιαφέροντος όσον αφορά την έννοια της ιδιοκτησίας στο έργο του Χόμπς – στο βαθμό που θεωρείται μάλλον δευτερεύον και απλό στη λύση του ζητήμα – μάλλον βοήθησε στο σημείο αυτό, καθώς η έννοια της ιδιοκτησίας στο έργο του Λοκ θεωρείται κεντρική και η νομιμοποίησή της μέσω της έννοιας της εργασίας πρωτοποριακή. Έτσι, ενώ έγιναν σοβαρές προσπάθειες ανασκευής της ανάγνωσης του Λοκ (Στο βιβλίο του Τζ. Τάλλυ, *Μία προσέγγιση της πολιτικής φιλοσοφίας: ο Λοκ εντός συμφραζομένων*, υπάρχει ολόκληρο κεφάλαιο που φέρει τον εύγλωττο τίτλο «Μετά τη θέση του Μακφέρσον», χωρίς την παραμικρή αναφορά στον Χομπς), κάτι τέτοιο δεν συνέβη και με την ανάγνωση του Χομπς από τον καναδό πολιτολόγο, αν και ο ίδιος

ο Μακφέρσον ισχυρίστηκε ότι το θεωρητικό του μοντέλο εφαρμόζεται, αν και με διαφοροποιήσεις, εξίσου και στους δύο.

Στην περίπτωση του Χομπς, τα πράγματα μοιάζουν καταρχήν ξειάθαρα. Αν με ιδιοκτησία του εαυτού εννοούμε τη δυνατότητα ή όχι προσχώρησης στον κυρίαρχο, το άτομο μπορεί πάντοτε, αν κρίνει πως η προστασία του δεν εξασφαλίζεται μέσω της υπακοής του ή ότι απειλείται η ζωή του από το κράτος, να οπισθοχωρήσει προς τη φυσική κατάσταση, παίρνοντας φυσικά το τεράστιο ρίσκο που αυτό συνεπάγεται. Αν όμως σημαίνει δυνατότητα ταυτόχρονης προσχώρησης είτε στην κοσμική είτε στην πνευματική εξουσία, τους δύο θεούς που διεκδικούν τη δικαιοδοσία επί του ατόμου (το membership του, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Χομπς), τότε η απάντηση είναι αρνητική:⁹ το άτομο δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει έναν και μοναδικό κυρίαρχο, αλλιώς όλο το εγχείρημα καταρρέει. Από αυτή την άποψη, το εγχείρημα του Μακφέρσον μοιάζει ανίσχυρο. Όσον αφορά την ατομική ιδιοκτησία της γης ή των εμπορευμάτων, ο Χομπς φαίνεται απολύτως συνεπής: από τα *Στοιχεία νόμων*, περνώντας στο *Περί πολίτη* μέχρι τον *Λεβιάθαν*, το εγχείρημα παραμένει αμετάβλητο και ισχυροποιείται καθώς ο σιληρός πυρήνας της θεωρίας διαμορφώνεται: δεν υπάρχει νόμιμη ιδιοκτησία στη φυσική κατάσταση, γιατί δεν υπάρχει εγγυημένη ιδιοκτησία στη φυσική κατάσταση, όπως και δεν υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής της δικαιοσύνης ή σεβασμός των φυσικών νόμων καθώς δεν υπάρχει κυρίαρχη εξουσία που να μπορεί να εξαναγκάσει σε υπακοή. Ο φυσικός νόμος μπορεί να αναγνωρίζει τη νομιμότητα του πρώτου καταλαβόντος ή του πρωτότοκου, «χωρίς όμως το ξίφος, δεν είναι τίποτε άλλο παρά λόγια». Μόνο οι πολιτικοί νόμοι δίνουν πραγματικά το σημείο εκκίνησης του δικαίωματος της ιδιοκτησίας, καθορίζοντας το δικό μου και το δικό σου και αποκλείοντας τους άλλους, όπως τονίζει το κεφ. 24 του *Λεβιάθαν*,¹⁰ όχι όμως και τον κυρίαρχο από τη νομή της ιδιοκτησίας. Ο συσχετισμός με τον Ρουσσώ έχει γίνει εδώ επανειλημμένα και δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο. Η ατομική ιδιοκτησία θεσπίζεται από τον κυρίαρχο και η υποχρέωση του σεβασμού της ισχύει μόνο ανάμεσα στους υπηκόους. Η έκτακτη ανάγκη από την πλευρά του κράτους του δίνει τη δυνατότητα να καρπωθεί ό,τι χρειάζεται και να αναδιανείμει την «τράπουλα», δηλαδή, με άλλα λόγια, να αποκτήσει ό,τι κρίνει ότι του είναι απαραίτητο από τα αγαθά των υπηκόων και να επιβάλλει νέους φόρους. Μέχρι εδώ όλα φαίνονται να μπαίνουν σε μια σειρά.

Στη βάση του αναγνώσεων των κλασικών φιλοσόφων από τον Μακφέρσον βρίσκεται ένας συσχετισμός ανάμεσα στην ιδιοκτησία του εαυτού και την ατομική ιδιοκτησία, θεωρητική προϋπόθεση και κοινός θεωρητικός παρονομαστής των πολιτικών φιλοσόφων που εξετάζει, ενώ η σχέση μεταξύ ατομικών ελευθεριών και ατομικής ιδιοκτησίας μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τον στοχαστή και τη μέθοδο προσέγγισής

του. Εκείνο που αποτελεί καινοτομία, η οποία δεν υπογραμμίστηκε αρικετά από τον ίδιο τον συγγραφέα, είναι η αλλαγή πρίσματος που εισάγει η αινιγματική φράση *ιδιοκτησία-ιδιοποίηση του εαυτού*: το άτομο-φορέας δικαιωμάτων χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα ως ιδιοκτήτης του εαυτού του, γεγονός που ανάγει την ιδιοκτησία σε ειδοποιό διαφορά, σε διαφορετικής τάξης δικαίωμα, σε κατώφλι, η διάβαση του οποίου συγκροτεί τον άνθρωπο σε άτομο, εγκυαλεί τον άνθρωπο σε άτομο όπως θα λέγαμε παραφράζοντας τον Άλτουσέρ. Σε τι συνίσταται δηλαδή ένα υποκείμενο φυσικών δικαιωμάτων, το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε κάνοντας αφαίρεση της κοινότητας στην οποία ανήκει, κατά την κλασική φυσικοδικαιϊκή περίοδο; Ποιο είναι το ελάχιστο όριο κάτω από το οποίο σταματούμε να μπορούμε να μιλούμε για άτομο, αν συγκρατήσουμε εδώ τη διατύπωση «ελάχιστο άτομο»; Η απάντηση των Λοκ και Χομπς σύμφωνα με τον Μακφέρσον θα ήταν ότι ένα τέτοιο άτομο είναι τουλάχιστον ιδιοκτήτης του εαυτού του.¹¹

Το ερώτημα είναι βέβαια αν αυτό σημαίνει μόνο ότι χωρίς τη συγκρότηση ενός υποκειμένου δικαίου, ενός ατόμου δηλαδή που θεωρείται ιδιοκτήτης του εαυτού καθώς μπορεί να αποτελέσει συμβαλλόμενο μέρος σε συμβόλαια και κυρίως στο κοινωνικό συμβόλαιο, θέση που διατρέχει όλη τη φυσικοδικαιϊκή παράδοση, οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου χάνουν το θεωρητικό κέντρο βάρους τους. Επιβάλλεται όμως να κάνουμε ένα βήμα παραπέρα.

Το επόμενο ζήτημα είναι αν πρέπει να κατανοήσουμε τον όρο όπως το κάνει ο Μακφέρσον, σε οικονομικό καταρχήν πλαίσιο, ή αν θα πρέπει να δοθεί έμφαση στο νομικο-πολιτικό σκέλος. Το βασικό επιχείρημα των επικριτών όσον αφορά την έννοια *ιδιοκτησία του εαυτού* εμπίπτει στην ιστορία των πολιτικών ιδεών: αφορά τη διάκριση ανάμεσα σε πολιτικές και προ-πολιτικές σχέσεις εξουσίας – αφορά τον εξοβελισμό της δουλείας από τη σφαίρα νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας· σε αυτό το πλαίσιο *ιδιοκτησία εαυτού* δεν σημαίνει, στο πολιτικό λεξιλόγιο της περιόδου που εξετάζουμε, την δυνατότητα εκποίησης των ικανοτήτων και της εργατικής δύναμης,¹² ενώ η κατάσταση διαφωτίζεται ακόμη περισσότερο, αν σταθούμε στη θεωρητική διαμάχη που διατρέχει την περίοδο που εξετάζουμε και που χωρίζει σε δύο στρατόπεδα τους θεωρητικούς της περιόδου. Υπάρχουν εκείνοι που θεωρούν την εκχώρηση δικαιωμάτων ως μια διαδικασία πλήρους «αποϊδιοποίησης», δηλαδή οι υπέρμαχοι της απόλυτης μοναρχίας (Γκρότιους [Grotius]) και εκείνοι που θεωρούν ότι υπάρχουν κάποια βασικά δικαιώματα που είναι αναπαλλοτρίωτα, όπως η ιδιοκτησία του εαυτού και η προσωπική ελευθερία, όπως ο Ρουσσώ ο οποίος δεν χρησιμοποιεί όμως τον όρο «ιδιοκτησία του εαυτού». Στο σημείο αυτό ο Χομπς καταλαμβάνει μια ιδιαίτερη θέση καθώς θεωρεί ότι, αν και η εκχώρηση των δικαιωμάτων στον ηγεμόνα είναι απόλυτη, υπάρχουν μη εκχωρήσιμα δικαιώματα που αφορούν τα αναγκαία προς το ζην.¹³ Αυτό

σημαίνει ότι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας του εαυτού, δηλαδή της ατομικής κάθε φορά εκτίμησης των μέσων αποφυγής του βίαιου θανάτου, παραμένει ένα αναπαλλοτριωτο δικαίωμα. Στην πραγματικότητα, ισχυρίζεται ότι, ενώ τα δικαιώματα ιδιοκτησίας που εννοούνται ως δικαιώματα αποκλεισμού των άλλων από την ατομική ιδιοκτησία προκύπτουν από τον πολιτικό νόμο, το δικαίωμα να έχει κανείς πρόσβαση στα αναγκαία για την επιβίωση αποτελεί φυσικό δικαίωμα· η δε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η αδυναμία δηλαδή να εξασφαλιστούν οι όροι επιβίωσης σε καταστάσεις κρίσης στο εσωτερικό ενός κράτους, ανάγεται σε πολιτικό πρόβλημα, καθώς η φιλανθρωπία κατά τον Χομπς οφείλει να ασκείται από κρατικά, δημόσια όργανα και η πείνα ή η ακραία φτώχεια νομιμοποιεί πράξεις παραβίασης της εννόμου τάξης, πρέπει επομένως να αποφεύγεται καθώς εγκυμονεί πολιτικούς κινδύνους.¹⁴ Παρατηρούμε δηλαδή ότι η ιδιοκτησία του εαυτού αποτελεί οριακή έννοια στο βαθμό που σηματοδοτεί μια ανάδυση ή μια επιστροφή της φυσικής κατάστασης στα πλαίσια της πολιτικής, μια ρωγμή στο εσωτερικό του λεβιάθαν.

Υπάρχουν άτομα-δυνάμει πολιτικά υποκείμενα στον βαθμό που δεν υπερβαίνεται ένα όριο: στον Λοκ πρόκειται για μια διαδικασία εξίσωσης, καθώς η ισότητα των ατόμων ενόψει της δυνατότητας επιβίωσης επιτυγχάνεται με την ιδιοποίηση του εαυτού, μέσω της απονομιμοποίησης της δουλείας, και την ιδιοποίηση της φύσης, μέσω της προσωπικής εργασίας· η εργασία αποτελεί κατ' αυτόν τον τρόπο όρο νομιμοποίησης της ιδιοκτησίας. Στην περίπτωση του Χομπς θα πρέπει μάλλον να μιλούμε για εξίσωση των ατόμων μπροστά στον θάνατο ή, ορθότερα, για δυνατότητα αντίστασης κάθε ατόμου μπροστά στο ενδεχόμενο, στην απειλή του βίαιου θανάτου όχι μόνο στη φυσική κατάσταση αλλά και στην πολιτική. Από αυτή την άποψη είναι σαφές ότι ο κτητικός ατομικισμός αποσυνδέεται στη χομπσιανή προβληματική από την κοινωνία της αγοράς και εντάσσεται πλήρως στο πλαίσιο της πολιτικής ανθρωπολογίας του Χομπς.

Συμπερασματικά μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι μέσα από την προηγούμενη ανάλυση αναδεικνύονται δύο μορφές κτητικού ατομικισμού και δύο τρόποι συγκρότησης ιδιοκτητών του εαυτού, δύο διαδικασίες ιδιοποίησης του εαυτού, και οι δύο όμως εγγράφονται σε μια ενιαία σύλληψη της ατομικότητας και διεκδικούν το μονοπώλιο της απάντησης στην ερώτηση «τι είναι ένα άτομο;» κατά την κλασική εποχή. Τούτο βέβαια αποτελεί περισσότερο εμπλουτισμό παρά επιβεβαίωση της συνολικής θεωρητικής διαίσθησης του Μακφέρσον. Η ατομικότητα εννοούμενη ως υποκείμενο δικαίου, ως φορέας των απαραίτητων φυσικών δικαιωμάτων, και η ατομικότητα θεωρούμενη ως πεδίο δράσης παθών και συμφερόντων συγκροτούν δύο θεωρητικές τάσεις που συνυπάρχουν στο εσωτερικό των πολιτικών θεωριών και ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα σε αυτές καθώς και η συνήθως ασταθής ισορροπία που επικρατεί ανάμεσά

τους συγκροτεί τη θεωρητική ταυτότητα του κάθε φιλοσόφου. Η έννοια της ιδιοκτησίας του εαυτού ενσωματώνει σε μία προβληματική ενότητα αυτές τις δύο τάσεις, σε αντίθεση με την έννοια του κτητικού ατομικισμού που μοιάζει να δίνει έμφαση σε μία μόνον από αυτές.

Η χομπσιανή προσέγγιση θεωρώ, εντούτοις, πως μας επιτρέπει να κάνουμε ένα βήμα παραπάνω, όπως προκύπτει και από την ανάλυση του Μακφέρσον, χωρίς όμως ο καναδός φιλόσοφος να αντλεί το σύνολο των συνεπειών μιας τέτοιας ανάγνωσης, καθώς εξερευνά τα παράδοξα της συγκρότησης του εννοιακού πλαισίου του ατομικισμού. Η καινοτομία συνίσταται στο ότι η ιδιοκτησία ή η ιδιοποίηση του εαυτού καθιστά δυνατή την ανάλυση της ατομικότητας τόσο ως φορέα απαράγραπτων φυσικών δικαιωμάτων όσο και ως έδρα συμφεροντολογικών ορέξεων και εμπαθών ενορμήσεων στη φυσική κατάσταση. Η ταλάντευση όμως ανάμεσα στους δύο θεωρητικούς πόλους, που υπήρξε τελικά μια ιστορική σταθερά στη συγκρότηση της σύγχρονης έννοιας της ατομικότητας αλλά και του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας, μετασχηματίζεται, χωρίς όμως να εξαλειφεται, στην πολιτική κατάσταση. Το κράτος-λεβιάθαν απωθεί, με τη σχεδόν φροϋδιική σημασία του όρου «απόθεση», την ατομική βία, χωρίς όμως να την εξουδετερώνει πλήρως. Η έννοια της ιδιοκτησίας του εαυτού διερευνά την οριακή περιοχή, το μη αναγώγιμο όριο, όπου η ατομική αντι-βία στη βία του κράτους μπορεί ενδεχομένως να λάβει την μορφή αντίστασης, δηλαδή νόμιμης βίας.¹⁵ Αναμφίβολα ο Μακφέρσον εστίασε την προσοχή του στα «πάθη και τα συμφέροντα», ενώ υποτίμησε τη σημασία της αμφισημίας ανάμεσα σε αυτά και τον κλασικό ορθολογισμό του ατόμου-υποκειμένου δικαιωμάτων, δηλαδή το γεγονός ότι ορισμένοι κλασικοί πολιτικοί φιλόσοφοι (όπως ο Χομπς) δεν έδωσαν ποτέ οριστική λύση στο αίνιγμα της σχέσης ανάμεσα στο υποκείμενο του δικαίου και το υποκείμενο παθών και συμφερόντων, ανάμεσα στη φιλοσοφία του δικαίου και στη φιλοσοφία των παθών, ανάμεσα στη νομικο-πολιτική και στην οικονομικο-κοινωνική διάσταση. Δεν είναι όμως λιγότερο βέβαιο ότι ανέδειξε με πρωτοποριακό τρόπο έννοιες οι οποίες συμπυκνώνουν το θεωρητικό βάρος των αμφισημιών που διασχίζουν την κλασική πολιτική σκέψη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Δανείζομαι τη διατύπωση από τον τίτλο του άρθρου του Ν. Κιντή, «Η κριτική των αντινομιών του φιλελευθερισμού: Δύο μελέτες του C.B. Macpherson», βιβλιοκριτική, *Αξιολογικά*, 1, Εξάντας, Νοέμβριος 1990, καθώς και στοιχεία από την ενδιαφέρουσα ανάλυσή του.

2 Μακφέρσον, *Ατομικισμός και ιδιοκτησία. Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Χομπς έως τον Λοκ* [C.B. Macpherson, *Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, 1962], μτφ. Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986.

3 J. Tully, *An Approach to Political Philosophy: Locke in Context* [Τζ. Τάλλυ, *Μια προσέγγιση της πολιτικής φιλοσοφίας: ο Λοκ εντός συμφραζόμενων*], Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1993. Ειδικότερα, θα μας απασχολήσει παρακάτω το κεφάλαιο του βιβλίου με τίτλο «Τα επακόλουθα των μακφερσιανών θέσεων» (After the Macpherson thesis) που αποτελεί μια κριτική ανάγνωση τόσο του βιβλίου του Μακφέρσον όσο και της βιβλιοκριτικής που ακολούθησε.

4 Για μια κριτική της ανάλυσης της σκέψης του Χάρριγκτον από τη σκοπιά της σχολής των νεο-ρεπουμπλικάνων του Κέμπριτζ (Τ. Πόκοκ [J.G.A. Pocock], Κ. Σκίνερ [Q. Skinner]) δες J.G.A. Pocock, *Virtue, Commerce and History* [Πόκοκ, *Αρετή, εμπόριο και ιστορία*], Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1985.

5 Μακφέρσον [C.B. Macpherson], *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφ. Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986.

6 Μακφέρσον [C.B. Macpherson], *Ατομικισμός και ιδιοκτησία*, ό.π., σσ. 349–350, όπου ο ίδιος ο συγγραφέας συνοψίζει, διατυπώνοντας τα αξιώματα και τα θεωρήματα που προκύπτουν από την ανάλυσή του, τον τρόπο που αυτά παράγονται.

7 Πρβλ. Μ. Αγγελίδης, «Μια ερμηνεία του πρώιμου φιλελευθερισμού», *Διαβάζω*, 155, Νοεμ. 1986.

8 Δες Μακφέρσον, *Ατομικισμός και ιδιοκτησία*, ό.π., σσ. 30–35.

9 Δες E. Balibar, *Le renversement de l'individualisme possessif* [E. Μπαλιμπάρ, *Η ανατροπή του κτητικού ατομικισμού*]. Ειδική σειρά ομιλιών αφιερωμένη στο ζήτημα της ιδιοκτησίας (Décade de Cerisy, «La propriété»), 9–19 Ιουλίου 1999.

10 Παραπέμπω στην αγγλική έκδοση του *Λεβιάθαν* την οποία επιμελήθηκε ο Μακφέρσον, προσθέτοντας μια αναλυτική εισαγωγή, δες Th. Hobbes, *Leviathan* [Τ. Χομπς, *Λεβιάθαν* (1651)], Penguin books, 1968, και ειδικότερα σσ. 295–296: «η κατανομή των διατροφικών αγαθών οδηγεί στη συγκρότηση του δικού μου, του δικού σου και του δικού του· ανήκει δε, σε κάθε είδος πολιτεύματος, στην κυρίαρχη εξουσία» (the distribution of the materials of this nourishment, is the constitution of mine, and thine, and his; and belongeth in all kinds of common-wealth to the sovereign power).

11 Λέξιζε να σημειωθεί εδώ η πλούσια πρόσφατη βιβλιογραφία γύρω από το ζήτημα των σχέσεων ανάμεσα στα δικαιώματα ιδιοκτησίας (property rights) και την ιδιοκτησία του εαυτού (self-ownership), η οποία στρέφεται όμως κυρίως γύρω από την σχέση των δύο εννοιών με την καντιανή σύλληψη της αυτονομίας, της πρακτικής ελευθερίας και της έννοιας της ατομικότητας που αυτή συνεπάγεται. Παρά το τεράστιο ενδιαφέρον μιας τέτοιας προσέγγισης, τούτη υπερβαίνει το πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Δες Robert S. Taylor, «A Kantian defense of self-ownership» [Ρόμπερτ Τέυλορ, «Μια καντιανή υπεράσπιση της ιδιοκτησίας του εαυτού»], *The Journal of Political Philosophy*, 12.1, 2004, σσ. 65–78· G.A. Cohen, *Self-ownership, Freedom and Equality* [Τζ. Κοέν, *Ιδιοκτησία του εαυτού, ελευθερία και ισότητα*], Cambridge University Press, 1997· D. Attas, «Freedom and self-ownership» [Ντ. Ατάς, «Ελευθερία και ιδιοκτησία του εαυτού»], *Social Theory and Practice*, 26, 2000, σσ. 1–23· G. Brenkert, «Self-ownership, Freedom and Autonomy» [Τζ. Μπρένκετ, «Ιδιοκτησία του εαυτού, ελευθερία και αυτονομία»], *Journal of Ethics*, 2, 1998, σσ. 27–55. Επίσης το ειδικό τεύχος του *Social Philosophy and Policy*, 11.2, 1994, αφιερωμένο στα δικαιώματα ιδιοκτησίας (*Property rights*).

12 Βλέπε J. Tully, «After the Macpherson thesis» [Τζ. Τάλλυ, «Τα επακόλουθα των μακφερσιανών θέσεων»], ό.π., σσ. 79–83.

13 *Λεβιάθαν*, ό.π., σσ. 268–9: Το άτομο έχει δικαίωμα «στον αέρα που αναπνέει, στο νερό, στη μετακίνηση, ενώ δικαιούται επίσης πρόσβαση στις διόδους που του επιτρέπουν να πηγαινει από το ένα μέρος στο άλλο και σε όλα όσα είναι απαραίτητα για να ζει κανείς, ή για να απολαμβάνει το ευ ζην» (enjoy air,

water, motion, ways to go from place to place, and all things else without which a man cannot live, or not live well).

14 Για τις σχέσεις δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και ένδειας στην αγγλοσαξωνική παράδοση βλ. Th.A. Horne, *Property Rights and Poverty. Political Arguments in Britain 1605–1834* [Δικαιώματα ιδιοκτησίας και ένδεια. Πολιτικά επιχειρήματα στη Βρετανία 1605–1834], University of North Carolina Press, Chapel Hill και Λονδίνο, σσ. 28–29.

15 Δες σε αυτό το σημείο το έργο του Carl Schmitt, *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols* [Κ. Σμιτ, *Ο Λεβιάθαν στην χομπσιανή θεωρία του κράτους. Νόημα και αποτυχία ενός πολιτικού συμβόλου*], Στουτγάρδη 1993, καθώς και την εισαγωγή στην γαλλική έκδοση από τον Ε. Μπαλιμπάρ (E. Balibar) με τίτλο «Ο Χομπς του Σμιτ, ο Σμιτ του Χομπς», Seuil 2002, σσ. 30–31.

